**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.30>

ВОЙТКО А.О.

**ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ
ГРУПОВИХ ПОРУШЕНЬ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ**

У статті звертається увага на специфіку розслідування злочинів у сфері порушення громадського порядку та моральності. Розглядаються типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування групових порушень громадського порядку, та окреслюються шляхи їх вирішення. Наголошено, що слідчу ситуацію слід розглядати як суму значущої для розслідування інформації (доказів, а також відомостей, отриманих непроцесуальним шляхом), наявної в розпорядженні слідчого до певного моменту розслідування. З'ясовано, вивчення безлічі слідчих ситуацій дає змогу виявити в них подібні (загальні) обставини, які охоплюються поняттям «типові». Інакше кажучи, типова ситуація – абстрактна, а слідча – завжди конкретна, тому вживання цих двох термінів одночасно для характеристики одного поняття вважаємо некоректним. Визначено, що велике значення для розроблення криміналістичних рекомендацій із розслідування групових порушень громадського порядку, як нам видається, має класифікація слідчих і типових ситуацій на: 1) сприятливі і несприятливі для розслідування; 2) вихідні, проміжні та завершальні. Виділяти типові ситуації і детально їх розглядати (розробляти алгоритм дій суб'єкта розслідування і пропонувати інші практичні рекомендації) слід використовуючи комплексний критерій, який об'єднує різні підстави, за якими можуть бути класифіковані слідчі ситуації. Доведено, що, на відміну від етапу розгляду повідомлення про злочин, основною метою початкового етапу є встановлення підозрюваного (-их), його (їхньої) причетності до вчинення групових порушень громадського порядку і фіксація наявних доказів. Відмінність типових ситуацій етапу розгляду повідомлення про злочин від типових ситуацій початкового етапу, на нашу думку, зумовлена, перш за все, розходженням цілей, що стоять на кожному з цих етапів. Зроблено висновок, що, зважаючи на виявлення слідчим у межах слідчої ситуації ознак однієї з представлених типових ситуацій, має здійснюватися планомірне розслідування конкретного групового порушення громадського порядку з урахуванням типових версій і рекомендованих алгоритмів дій.

Ключові слова: *слідчі ситуації, розслідування, криміналісти, оперативна операція, групові порушення громадського порядку.*

The article focuses on the specifics of the Investigation of Crimes in the Sphere of Violation of Public Order and Morality. The typical investigative situations that occur at the initial stage of the Investigation of Group Violations of Public Order and outline ways of resolving them are considered. It was stressed that the investigative situation should be considered as an amount significant for investigating information (evidence, as well as information received in a non-procedural way) available at the investigator's disposal to a certain moment in the investigation. It is found out, study of many investigative situations allows revealing in them similar (general) circumstances that cover the concept of "typical". In other words, the typical situation is abstract, and the investigator is always concrete, so the use of these two terms simultaneously to characterize one concept is considered incorrect. It has been determined that the classification of investigators

and typical situations is important for the development of forensic recommendations for investigating group violations of public order: 1) favorable and unfavorable to the investigation; 2) weekend, intermediate and final. When distinguishing typical situations and their detailed consideration (to develop an algorithm of actions of the subject of investigation and to propose other practical recommendations), it is necessary to use a complex criterion, which unites different grounds on which the investigative situations can be classified. It is proved that in contrast to the stage of consideration of a crime report, the main purpose of the initial stage is to establish the suspect (them), his (their) involvement in committing group violations of public order and fix the available evidence. The difference between the typical situations of the stage of consideration of the crime report and the typical situations of the initial stage, in our opinion, is due, first of all, to the divergence of the goals that are at each of these stages. A conclusion is made, based on the detection of investigators in the "framework" of the investigative situation features of one of the typical situations presented; a systematic investigation of a particular group violation of public order should be carried out taking into account typical versions and recommended algorithms of action

Key words: *investigatory situations, investigation, criminalization, operative operation, group violations of public order.*

Вступ. В умовах нестабільності сучасного суспільного життя, яке характеризується послабленням правопорядку, виникненням інших негативних соціальних процесів, питання забезпечення громадського порядку та громадської безпеки стають пріоритетними напрямками роботи органів державної влади та основних завдань правоохоронних органів, які здійснюють правоохоронну діяльність. Оскільки Україна відповідно до своєї Конституції є демократичною правовою державою, на правоохоронні органи покладається обов'язок забезпечувати права і свободи людини й громадянина, підтримувати громадський порядок і громадську безпеку, вести боротьбу зі злочинністю. Важливе місце у вирішенні цих питань належить підрозділам Національної поліції, покликаним відповідно до Конституції, Закону України «Про Національну поліцію» захищати права і свободи людини і громадянина, забезпечувати законність, громадський порядок, громадську безпеку.

Дослідженню питань типових слідчих ситуацій під час розслідування приділялась увага багатьма науковцями. Зокрема, певний внесок до їх розроблення зробили такі вчені-криміналісти, як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, С.В. Веліканов, О.І. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, Л.Я. Драпкін, Г.І. Грамович, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтєвський, Р.Л. Степанюк, К.О. Чаплинський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько та інші науковці. Їх визначення під час розслідування хуліганства досліджували М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.П. Власов, М.М. Єфімов, В.І. Захарєвський, Н.О. Кононенко, А.О. Крикунов, М.А. Очеретяний тощо. Вченими розглядалися загальні питання щодо поняття, формування типових слідчих ситуацій, їхні класифікації тощо. Є серед науковців і ті, які вивчали типові ситуації, що складаються під час розслідування різних видів злочинів проти громадського порядку. Але потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування групового порушення громадського порядку.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування слідчих типових ситуацій під час розслідування групових порушень громадського порядку.

Результати дослідження. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України виявлення факту вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння зобов'язує правоохоронні органи провести низку заходів щодо дослідження окремих його обставин для вирішення питання внесення відомостей в ЄРДР. Водночас необхідно розуміти, що головним елементом розслідування будь-якого кримінального правопорушення є типові слідчі ситуації. Тому їх дослідженню завжди приділяється пильна увага – як під час дослідження загальнотеоретичних питань криміналістики, так і під час формування окремих методик розслідування. Провадження за фактами групових порушень громадського порядку теж повинно відповідати зазначеним вимогам. Тобто на початковому етапі важлива роль відводиться плануванню розслідування відповідно до типових слідчих ситуацій.

Про значення слідчої ситуації в розслідуванні злочинів і необхідність її обліку з метою ефективного використання криміналістичних рекомендацій ще в 1959 р. говорив Р.С. Белкін

[1, с. 232]. Однак її сутність і поняття визначаються криміналістами далеко неоднозначно. У науковому середовищі суперечки з цього питання ведуться з 70-х рр. минулого століття.

Ми не ставимо перед собою мету розглянути всі наявні підходи до визначення цієї криміналістичної категорії, але позначимо деякі з них з метою демонстрації нашого бачення щодо цього питання.

Р.С. Белкін визначав слідчу ситуацію як «сукупність умов, в яких зараз здійснюється розслідування, тобто ту обстановку, в якій проходить процес доказування» [2, с. 76]. Автор зазначав, що слідча ситуація щодо процесу розслідування має переважно зовнішній характер і складається з чотирьох груп компонентів (умов): 1) психологічного характеру; 2) інформаційного характеру; 3) процесуального і тактичного характеру; 4) матеріального і організаційно-технічного характеру [3, с. 13].

Не всі криміналісти підтримують настільки широке розуміння слідчої ситуації, оскільки воно, як зазначає А.Г. Філіппов, не дає змоги типізувати слідчі ситуації а, отже – розробляти практично значущі рекомендації з тієї чи іншої ситуації [4, с. 65]. Представники цього напряму обмежують обсяг криміналістичної ситуації сумою, значущою для розслідування, інформацією або обстановкою, яка характеризується наявністю тих чи інших доказів, інформаційний матеріал і виникає у зв'язку з цими конкретними завданнями їх збирання і перевірки [5, с. 129; 6, с. 56; 7, с. 73]. Слідчу ситуацію вони визначають як суму значущої для розслідування інформації (доказів, а також відомостей, отриманих непроцесуальним шляхом), наявної в розпорядженні слідчого до певного моменту розслідування [8, с. 508; 9, с. 55].

Зазначимо, що в підходах, представлених Р.С. Белкіним і А.Г. Філіпповим, до визначення слідчої ситуації, незважаючи на відмінності, є і багато спільного. Наприклад, «сума значимої для розслідування інформації» (тим більше отримана як із процесуальних, так і не з процесуальних джерел), на нашу думку, може розумітися досить широко і стосуватися тих самих чотирьох компонентів, які виділяє Р.С. Белкін. Наприклад, на хід розслідування впливає наявність у слідчого інформації про особливості темпераменту підозрюваного; про його можливості сховатися від органів досудового розслідування, у зв'язку з цим – про можливість обрання щодо нього певної міри запобіжного заходу; про можливість отримання допомоги фахівців; про обізнаність підозрюваного про наявні докази та інше.

Термін «ситуація» (латин. *situs* – положення) – це поєднання умов і обставин, що створюють певну обстановку, становище [10, с. 182].

На нашу думку, досить предметним, повним і певною мірою об'єднуючим позиції двох цитованих вище авторів є визначення слідчої ситуації як складної динамічної системи, що змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, які характеризуються істотними ознаками злочину, процесуально значущими функціями і найбільш важливими особистісними якостями суб'єкта розслідування і основних його учасників, а також станом провадження у справі на будь-який момент встановлення обставин, що підлягають доказуванню [11, с. 119].

Це визначення ми будемо використовувати для виявлення типових ситуацій, що складаються під час розслідування групових порушень громадського порядку. При цьому зазначимо, що, на нашу думку, цілком некоректно використовувати словосполучення «типова слідча ситуація», оскільки слідча ситуація завжди конкретна і характеризується обставинами, що існують «тут і зараз», в яких протікає розслідування групових порушень громадського порядку, або поєднанням будь-яких обставин під час такого розслідування. Вивчення безлічі слідчих ситуацій дає змогу виявити в них подібні (загальні) обставини, які охоплюються поняттям «типові». Інакше кажучи, типова ситуація – абстрактна, а слідча – завжди конкретна, тому вживання цих двох термінів одночасно для характеристики одного поняття вважаємо некоректним. У зв'язку з цим класифікація слідчих ситуацій на «типові» і «специфічні» нам видається неспроможною.

Вихід із цього становища може бути таким: загальним поняттям (сукупним) можемо вважати таке: «ситуація розслідування групових порушень громадського порядку»; більш деталізованим, але з іншої підстави – «ситуація розслідування групових порушень громадського порядку на початковому етапі», «... на наступному етапі», «... на заключному етапі».

Тоді щодо кожного такого терміна цілком логічно говорити: «типова ситуація розслідування групового порушення громадського порядку на ...» і «слідча (конкретна) ситуація розслідування групового порушення громадського порядку на ...».

Велике значення для розроблення криміналістичних рекомендацій із розслідування вказаного виду злочинів, як нам видається, має класифікація слідчих і типових ситуацій на: 1) сприятливі і несприятливі для розслідування; 2) вихідні, проміжні та завершальні.

Ми погоджуємось із думкою І.Ф. Герасимова, що чим більше на початку розслідування інформації про подію злочину і злочинця, тим сприятливіша слідча ситуація і навпаки [12, с. 8]. Дослідники вказують, що всі сприятливі слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування групових порушень громадського порядку, зумовлені однією з таких обставин: а) порушники затримані на місці події; б) порушники затримані через кілька годин після вчинення злочину; в) злочин вчинено особами, які згодом зникли; г) на місці події залишилися матеріальні і ідеальні сліди [13, с. 132].

Слід зазначити, що багато проблемних питань, які стосуються слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про хуліганство, були розглянуті В.І. Захаревським. Зокрема, автор типізував такі ситуації з різних підстав, зокрема залежно від обставин, що підлягають доказуванню: 1) за змістом інформації про особу підозрюваного або хуліганські дії групи, її склад, дислокацію; 2) залежно від даних про особу потерпілого; 3) залежно від взаємовідносин і поведінки підозрюваного, потерпілого, свідків на різних етапах розслідування хуліганства [14, с. 21]. При цьому автор виділив і докладно розглянув такі типи, на його думку, ситуації:

1) хуліганство мало місце, вихідна інформація містить повні відомості про хулігана або групу хуліганів, обставини вчинення злочину, є свідки-очевидці і явні сліди злочину;

2) на початку розслідування є дані про злочин і його шкідливі наслідки, встановлений потерпілий, є дані про особу, що вчинила хуліганство, однак підозрюваний сховався від слідства;

3) є достовірні дані про факт хуліганства, але про особу хулігана є лише деякі ймовірні відомості (відоме ім'я, можливе місце проживання, роботи або навчання, кличка хулігана і можливі місця його появи) або ймовірні відомості про групу осіб, які вчинили хуліганство (кількість осіб, ознаки їхньої зовнішності, приблизний вік, прикмети одягу);

4) встановлено особу-хулігана або групу хуліганів, але не встановлено особу потерпілого або потерпілого немає, але є матеріальні наслідки злочину.

Ми вважаємо, що автор справедливо вказав на можливість типізації слідчих ситуацій, що складаються під час розслідування хуліганства, за різними підставами. При цьому виділяти типові ситуації і детально їх розглядати (розробляти алгоритм дій суб'єкта розслідування і пропонувати інші практичні рекомендації) слід використовуючи комплексний критерій, який об'єднує різні підстави, за якими можуть бути класифіковані слідчі ситуації.

У цій частині ми підтримуємо позицію В.І. Захаревського в тому, що таким комплексним критерієм можуть виступати обставини, що підлягають доказуванню. При цьому необхідно враховувати ще й характер свідчень, що даються підозрюваним (відмовляється від дачі показань, визнає провину, виправдовується, висуває алібі) та їхню відповідність іншим наявним доказам (суперечать або збігаються з показаннями потерпілого, свідків, матеріальними слідами злочину).

Наприклад, Є.І. Овчаренко щодо хуліганства виділяє такі типові ситуації [15, с. 47]:

1) особу застали на місці вчинення ним хуліганства; відомий потерпілий; є очевидці вчиненого діяння і явні сліди скоєння цього злочину;

2) особа, яка вчинила хуліганство, сховалась; відомий потерпілий; є очевидці вчиненого злочину, зокрема потерпілий, причому вони можуть повідомити про ознаки зовнішності зниклого хулігана;

3) хуліганські дії були вчинені деякий час тому, відомі особа, яка вчинила хуліганство, і потерпілий;

4) хуліганські дії мали місце, але особа, що його вчинила, залишилася невідомою.

Однак, на нашу думку, перші три названі ситуації швидше характерні для етапу «розгляд повідомлення про хуліганство», ніж для початкового етапу його розслідування, оскільки в них йдеться про обставини, що складаються на момент отримання повідомлення про злочин і його перевірки (підозрюваний захоплений на місці події; є очевидці події, що сталася; хуліганські дії вчинені деякий час тому і т.д.).

Відмінність типових ситуацій етапу розгляду повідомлення про злочин від типових ситуацій початкового етапу, на нашу думку, зумовлена, перш за все, розходженням цілей, що стоять на кожному з цих етапів.

На відміну від етапу розгляду повідомлення про злочин, основною метою початкового етапу є встановлення підозрюваного (-их), його (їхньої) причетності до вчинення групових порушень громадського порядку і фіксація наявних доказів. Відповідно, через призму досягнення цієї мети, а також на підставі результатів дослідження судово-слідчої практики і вивчення наукових праць ми виділяємо такі типові ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування групових порушень громадського порядку:

1. Підозрюваний встановлений, щодо нього обрано запобіжний захід (підписку про невиїзд або взяття під варту); він дає зізнавальні свідчення, які збігаються з показаннями потерпілого та свідків, зокрема очевидців.

2. Підозрюваний встановлений, щодо нього обрано запобіжний захід (підписку про невиїзд або взяття під варту), він відмовляється від дачі показань або дає свідчення (висуває алібі), що суперечать свідченням потерпілого, свідків, зокрема очевидців, і виявленим матеріальним слідам злочину; знаряддя злочину виявлено, але на ньому відсутні сліди рук підозрюваного або воно приховано хуліганом або іншими особами.

3. Встановлено підозрюваного – член злочинної групи, щодо нього обрано запобіжний захід (підписку про невиїзд або взяття під варту), але частина хуліганів сховалася від правоохоронних органів; підозрюваний не повідомляє дані про осіб-співучасників; є потерпілий і свідки, зокрема очевидці; матеріальні сліди свідчать про вчинення групового порушення громадського порядку.

4. Відома особа підозрюваного або ознаки елементів його зовнішності, але проведені розшукові заходи позитивних результатів не дали; є потерпілий і свідки, зокрема очевидці; на місці події виявлено матеріальні сліди вказаної групи злочинів.

5. Виявлено матеріальні сліди злочину; даних для встановлення підозрюваного немає або не досить; не встановлено особу потерпілого; свідки і очевидці злочину відсутні або не можуть повідомити достатню інформацію про подію, що відбулася.

Висновки. Отже, зважаючи на виявлені слідчим у межах слідчої ситуації ознаки однієї з представлених типових ситуацій, має здійснюватися планомірне розслідування конкретного групового порушення громадського порядку з урахуванням типових версій і рекомендованих алгоритмів дій.

Список використаних джерел:

1. Криминалистика. Москва, 1959. С. 331.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юрист, 1997. С. 133.
3. Волчеккая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учеб. пособие. Калининград : Калинингр. ун-т. 1999. С. 13.
4. Филиппов А.Г. О соотношении понятий криминалистической характеристики преступлений и следственной ситуации. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. Москва, 1984. С. 71.
5. Колесніченко А.І. Наукові та правові основи методики розслідування окремих видів злочинів : дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 1967. С. 214.
6. Селіванов Н.А. Криміналістична характеристика злочинів та слідчі ситуації в методики розслідування. *Соц. законність*. 1977. № 2. С. 56.
7. Филиппов А.Г., Целищев А.Я. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. *Сов. государство и право*. 1982. № 8. С. 71–75.
8. Криминалистика : учебник / под общ. ред. А.Г. Филиппова. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Высшая. образование, 2009. С. 508–509.
9. Филиппов А.Г. Узловые проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. *Проблемы криминалистики* : избранные статьи. С. 55–56.
10. Большая советская энциклопедия. 2-е изд. Т. 39. 1956. С. 182..
11. Джемелинский В.А., Натура А.И. Первоначальный этап расследования надругательств над телами умерших и местами их захоронения : учеб.-практ. пособие. Москва : Юрлитинфо, 2001. 320 с.
12. Герасимов И.Ф. К вопросу о следственной ситуации. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. Москва : Юридическая литература, 1985. С. 8.
13. Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності : збірник матеріалів конференції. Київ : Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. 371 с.
14. Захаревский В.И. Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва : ВЮЗШ МВД СССР, 1990. С. 21–22.
15. Овчаренко Е.И. Доказывание в досудебном производстве по уголовным делам о хулиганстве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2004. С. 47–48.